

ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΕ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

ΥΠΟ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΡΟΔΟΛΑΚΗ

Ὁ Κουνάλης Κριτόπουλος, στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα¹ «παράφρασε»² στὴ λαϊκὴ γλῶσσα τὸ «Σύνταγμα κατὰ Στοιχεῖον» τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη³. Δυστυχῶς, τὸ σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο παραμένει ἀνέκδοτο⁴, μολονότι ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερο μέχρι σήμερα γνωστὸ μεταβυζαντινὸ νομοκανονικὸ ἔργο καὶ ἔχει ἀσκήσει ἐπίδραση στὴ σύνταξη μεταγενεστέρων συλλογῶν μὲ νομοκανονικὸ περιεχόμενο⁵.

Συντομογραφίες :

Κ. Κρ. =Κουνάλη Κριτόπουλου παράφραση τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλάσταρη.

Β. τ. Α. =Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων

Ἀρμ. =Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου

Ε.Β.Ε. =Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος.

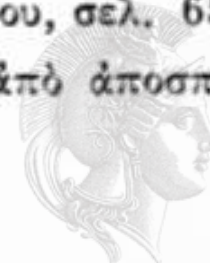
1. Ν. Π. Μάτση, Περὶ τὴν παράφρασιν τοῦ Συντάγματος τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη ὑπὸ τοῦ Κουνάλη Κριτόπουλου, ΠΕΡ. ᾿Επετηρὶς ᾿Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», ἔτος ΛΔ' (1965) σελ. 175 - 201· ὅπου συμπεραίνεται πὼς ἔχει συνταχθῇ στὴ Βέρροια τὸ 1495.

2. Γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ «παράφραση» βλ. Ν. Π. Μάτση, ὁ. π. σελ. 175, ὑποσημείωση 1.

3. Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Πολῆ, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ᾿Ιερῶν Κανόνων, τ. 6, ᾿Αθῆναι 1859.

4. Μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ Κ. Κρ. ἔχουν ἐκδόσει ὁ Α. Σγούρας (ΠΕΡ. «ΘΕΜΙΣ», τ. Ζ', τοῦ 1856, σ. 246 ἐπ.), καὶ ὁ Ν. Μάτσης (ὁ. π., 1)

5. Ν. Π. Μάτση, ὁ. π. (1)· ὅπου ἐπιτυχῶς ἀποδεικνύεται πὼς δύο μεταβυζαντινοὶ νομοκάνονες καὶ ὁ γνωστός μὲ τὸν τίτλο «Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων» (καὶ τοῦτος ἀνέκδοτος) ἔχει ἄμεσα ἀντλήσει ἀρκετὰ ἀπὸ τὸν Κ. Κρ., καὶ τὸ «Νομικὸν» τοῦ ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου (ἐκδοση Δ. Γκίνη, 1960), ἔμμεσα (ἀπὸ τῆ Β. τ. Α) ἔχει ὑποστῇ τὴν ἐπίδραση τοῦ Κ. Κρ. Ὁ ἴδιος ἐπίσης ὁ Ν. Π. Μάτσης (Τὸ Νομοκριτήριο ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 2764 Κώδικος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, ΠΕΡ. ᾿Επετηρὶς Ε.Β.Σ., ἔτος ΛΕ (1966/67) σελ. 202 - 209) διεπίστωσε πὼς καὶ τὸ «Νομοκριτήριο» (Δ. Γκίνη, Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, σελ. 65 - 112, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 26, ᾿Αθῆναι 1966) ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀποσπάσματα τοῦ Κ. Κρ.

Ἡ παράφραση τοῦ Κ. Κρ. ἔχει ἐλάχιστα μελετηθῇ, ἂν ἐξαιρέσουμε τίς ἐργασίες τῶν Ν. Μάτση⁶ καὶ Δ. Γκίνη⁷ ποὺ ἄλλωστε δὲν ἐξαντλοῦν ἀλλὰ παρουσιάζουν μόνο τὸ θέμα. Σύντομη μνεία στὴν παράφραση τοῦ Κ. Κρ. κάνουν, ἐπίσης, ὁ Zachariae von Lingenthal⁸ καὶ οἱ στηριζόμενοι σ' αὐτὸν Mortreuil⁹ καὶ Heimbach¹⁰.

Τὸ σημεῖο ὅμως ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον στὸ ἔργο τοῦ Κ. Κρ. εἶναι πὼς δὲν προβαίνει στὴν ἀπλῇ «παράφραση» τοῦ κειμένου τοῦ Μ. Βλάσταρη, ἀλλὰ προσθέτει στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ ἄλλες διατάξεις¹¹, νομικοῦ κυρίως περιεχομένου, παρμένες ἀπὸ τὴν Ἑξαβίβλο τοῦ Ἀρμενόπουλου¹² (καὶ αὐτὲς βέβαια στὴ λαϊκὴ γλώσσα) ποὺ, κατὰ τὴν κρίση του, θὰ εἶχαν χρησιμότητα στὴν πράξη. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς προέχουσα σημασία ἔχουν διατάξεις Ναυτικοῦ δικαίου ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσας μελέτης.

Οἱ διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου ποὺ συναντᾶμε στὴν παράφραση τοῦ Κ. Κρ.

6. Ν. Π. Μάτση, ὁ. π. (1)

7. Δ. Σ. Γκίνη, Κείμενα βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ Δικαίου εἰς χειρογράφους ἐν Ἑλλάδι Κώδικας, Ἀθῆναι 1963, σελ. 16 καὶ 19. Τοῦ Ἰδίου, Περί τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ, στὸν τόμο Κ. ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ (Θεσσαλονίκη 1952) σελ. 174 σημ. 4. Τοῦ Ἰδίου, Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 26, Ἀθῆναι 1966).

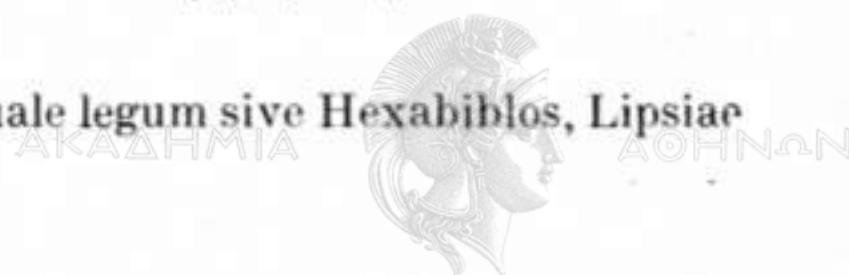
8. Zachariae von Lingenthal, *Historiae juris Graeco-romani delineatio*, Lipsiae (1839) σ. 88 ἐπ. Τοῦ Ἰδίου *Geschichte des griechische-römisches Rechts*, Lipsiae 1892, σελ. 46. Τοῦ Ἰδίου, *Die juristischen Handschriften der Athener Bibliothek* ΠΕΡ. Archiv für mittel- und neugriechische Philologie, τ. 1 (1880) σ. 222.

9. Mortreuil, *Histoire du droit byzantin*, том. 3, Paris, 1846, σελ. 462 ἐπ.

10. G. E. Heimbach, ἄρθρο «Griechisch-römisches Recht, ~~Recht~~», στὴν Ἑγκυκλοπαιδεία τῶν Ersch-Gruber, τ. 87 (1869), σ. 49.

11. Ὁ Δ. Γκίνης (ὁ.π., 7) ὑποστηρίζει πὼς τὸ κείμενο ποὺ φέρεται στὰ χφφ. σὰν παράφραση τοῦ Κ. Κρ. εἶναι στὴν οὐσία δυὸ ξεχωριστὰ ἔργα. Τὸ ἓνα ἀποτελεῖ παράφραση μονάχα τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλάσταρη, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι συμπίλημα τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλάσταρη καὶ τῆς Ἑξαβίβλου. Ἀντίθετα ὁ Ν. Μάτσης (ὁ. π., 1) μελετώντας τέσσερα χφφ. τῆς Ε.Β.Ε. διεπίστωσε πὼς τὸ ἔργο τοῦ Κ. Κρ. ἀποτελεῖ παράφραση τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλάσταρη καὶ ἀποσπασμάτων τῆς Ἑξαβίβλου ἀλλὰ ἐμφανίζεται μὲ δύο μορφές: τὴν ἐκτενῆ (χφφ. 1402, 2302 καὶ 3405 τῆς ΕΒΕ) καὶ τὴν ἀποσπασματικὴ («ἐκλογὴ μερικὴ»—χφ. 1426 τῆς ΕΒΕ). Ἐχοντας μελετήσει ἐπίσης αὐτοπροσώπως τὰ ἴδια χφφ. τῆς ΕΒΕ καθὼς καὶ τὸ χφ. 10 τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Σπάρτης, δὲν μπορῶ παρὰ νὰ συμφωνήσω μὲ τὰ συμπεράσματα τοῦ Ν. Μάτση. Θάχα μονάχα νὰ προτείνω τὴν «ἀποσπασματικὴ» μορφή τοῦ Κ. Κρ., νὰ τὴν ὀνομάσουμε «Ἐπιτομή» μὲ τὴν ἔννοια τῶν ἐπιτομῶν ποὺ συναντᾶμε στὸ Βυζαντινὸ δίκαιο.

12. G. E. Heimbach, *Const. Harmenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos*, Lipsiae 1851.

(στοιχεῖο Ν, κεφ. Θ'. καὶ Γ' καὶ στοιχεῖο Μ, κεφ. Δ', 6), ἔχουν κι αὐτὲς πηγὴ τὴν 'Εξάβιβλο τοῦ 'Αρμενόπουλου. Στὴν οὐσία ἀποτελοῦν παράφραση στὴ λαϊκὴ γλώσσα τοῦ τίτλου ΙΑ'. (περὶ ναυτικῶν) τοῦ ΙΙ βιβλίου καὶ τοῦ τίτλου Η'. (περὶ μισθώσεως.....), ἄρθρα 17α, 17β καὶ 17c τοῦ ΙΙΙ βιβλίου τῆς 'Εξάβιβλου. 'Αξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι οἱ ἴδιες σχεδὸν διατάξεις ἀπαντοῦν καὶ στὴ «Βακτηρία τῶν 'Αρχιερέων» μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἐκεῖ ἔχουν μεταφερθῇ ἀπὸ τὸν Κ. Κρ. καὶ ὄχι κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν 'Αρμενόπουλο.

Ἡ γνώση τῶν διατάξεων ποὺ πραγματεύονται τὸ ναυτικὸ δίκαιο τόσο στὴν παράφραση τοῦ Κ. Κρ. ὅσο καὶ στὴ Β. τ. Α. ἔχει πρωταρχικὴ σημασία. Γιατὶ προσφέρει ἀναμφισβήτητα σοβαρὰ στοιχεῖα στὴν ἔρευνα γιὰ τὸ ποῖο ναυτικὸ δίκαιο ἴσχυσε στὴν τουρκοκρατία. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο, ἐπειδὴ ἡ ὀλοκληρωμένη ἔκδοση τῶν δυὸ αὐτῶν μεταβυζαντινῶν κειμένων δὲν εἶναι καθόλου ἐπικείμενη, δημοσιεύω κατωτέρω τὶς διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου ποὺ περιέχουν, ἀπὸ τὰ ἐξῆς χειρόγραφα :

Α. Παράφραση τοῦ Κ. Κριτόπουλου :

α) Χφ. 10 τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου Σπάρτης, τοῦ 16ου αἰώνα¹³. (=Α). Τὰ περιεχόμενα του εἶναι :

1) φφ. 2α - 19α (τὸ φ. 1α - β, λείπει). Πίνακες περιεχομένων τῆς παράφρασης τοῦ Κ. Κρ. (στοιχεῖα Α - Ω)¹⁴.

2) φφ. 19α - 20α. Διάφορα σημειώματα κτητόρων τοῦ κώδικα. Τὰ ἔχει ἐκδόση ὁ Τ. Γριτσόπουλος στὸν κατάλογό του¹⁵.

3) φ. 20β. Μικρογραφία «ΙC. ΧC. Ο ΔΙΚΑΙΟΚΡΙΤΗΣ».

4) φφ. 21α - 669β. Τὸ κείμενο τῆς παράφρασης τοῦ Κ. Κρ. στὴν πλήρη του (ἐκτενῇ) μορφή¹⁶ καὶ μὲ τὸν ἐξῆς τίτλο : «Σύνταγμα κατὰ ἀλφάβητον πασῶν τῶν

13. Τάσου Α. Γριτσόπουλου, Κατάλογος τῶν ἐν τῷ 'Ιστορικῷ 'Αρχεῖῳ Σπάρτης χειρογράφων κωδίκων καὶ λοιπῶν ἐγγράφων, ΠΕΡ., «ΑΘΗΝΑ», τ. 56 (1952), σ. 32 - 33. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ πὼς τὸ χφ. τοῦτο εἶναι τὸ χφ. τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Ζερμπίτσας ποὺ ἀναφέρει ὁ Δ. Γκίνης, στὰ «Κείμενα...» (δ. π. 6, —σελ. 41, Βιβλιοθήκη ΞΣΤ', 1 καὶ σελ. 19)

14. Ὁ πίνακας περιεχομένων ἔχει μοναχὰ τοὺς τίτλους τῶν κεφαλαίων τῆς παράφρασης τοῦ Κ. Κρ., μολονότι τὸ χφ. μᾶς δίνει καὶ ἄλλα κείμενα στὴ συνέχεια τῆς παράφρασης (βλ. παρακάτω στὴν περιγραφή τοῦ χφ. τὰ κείμενα ὑπ' ἀριθ. 5, 6 καὶ 7). 'Αντίθετα, τὸ χφ. ΕΒΕ 3045 δὲν δίνει τὰ κείμενα αὐτά, ἀλλὰ στὸν πίνακα περιεχομένων του καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς παράφρασης τοῦ Κ. Κρ., ἔχουν παρεισφύσει οἱ τίτλοι τους (βλ. καὶ Ν. Μάτση, δ. π., 1, σ. 183, ὑποσημ. 2).

15. Τάσου Α. Γριτσόπουλου, δ. π., (13) σ. 33.

16. Ν. Π. Μάτση δ. π. (1), καὶ δ. π., (11).

ὑποθέσεων τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων, καὶ τῶν νόμων ὅπου ἐκοπίασεν ὁ ἐν ἱερομονάχοις σοφώτατος καὶ λογιώτατος κύρ(ιος) Ματθαῖος. Ἐξηγήθη δὲ αὐτὸ περὶ τὴν φράσιν ὁ ἀπαίδευτος καὶ ἁμαρτωλὸς κουνάλης κρητόπουλος» (φ. 21α).

Στὰ φύλλα 569β - 537α καὶ 509 βρίσκονται οἱ διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου (Στοιχεῖο Ν, κεφ. Θ' καὶ Γ' καὶ στοιχεῖο Μ, κεφ. Δ', 6).

5) φφ. 669β - 670β. «Λέξεις Λατινικαί».

6) αα) φφ. 671α - β. «Τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀρχόντων ὡς ἡ παλαιὰ ἔχει παράδοσις».

ββ) φφ. 671β - 672α. «Ἀναγνωστῶν δὲ ὁφείκια».

γγ) 672α - β. «Ὁφείκια τῆς μεγάλης ἐκκλησίας».

7) αα) φφ. 672β - 673α. «Οἰκτροῦ μοναστῶν ταυτ(ὰ) Ματθαίου θύτου».

ββ) φφ. 673α - 674β. «τοῦ αὐτοῦ. Ἀξιωματῶν ἀριθμὸν τῶν ἐν τοῖς βασιλεῦσι».

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ κείμενα εἶναι σὲ δεκαπεντασύλλαβους στίχους.

β) Χφ. Ε.Β.Ε. 3045 (=Β), γραμμένο στὸ β'. μιστὸ τοῦ 17ου αἰώνα. Ὁ Ν. Μάτσης¹⁷ τὸ περιγράφει ἐπαρκῶς.

Στὰ φφ. 286β - 287β καὶ 257α βρίσκονται οἱ διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου. (στοιχεῖο Ν, κεφ. Θ' καὶ Γ' καὶ στοιχεῖο Μ, κεφ. Δ', 6).

γ) Χφφ. Ε.Β.Ε. 1402, 2302 καὶ 1426¹⁸.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ μόνο πῶς τὸ μὲν πρῶτο (Ε.Β.Ε. 1402) πριέχει τὴν παράφραση τοῦ Κ. Κρ. μέχρι τὸ στοιχεῖο Κ. (κεφ. ΚΕ', τοῦ Κ), τὸ δὲ δεύτερο (ΕΒΕ 2302) καὶ αὐτὸ φτάνει μέχρι καὶ τὸ στοιχεῖο Δ'. (κεφ. ΚΑ', τοῦ Δ). Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς χρησιμεύσουν ἐδῶ. Τὸ τρίτο (ΕΒΕ 1426) περιέχει τὴν Ἐπιτομὴ¹⁹ τοῦ Κ. Κρ. (ἀποσπασματικὴ μορφή), ὅπου δὲν συναντῶνται οἱ διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου.

δ) Χφ. 84 Μονῆς Βλατέων, τοῦ 17ου αἰώνα.

Ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν πριεχομένων του ποὺ δημοσίευσε ὁ Σ. Εὐστρατιάδης²⁰ προκύπτει πῶς περιέχει τὴν Ἐπιτομὴ²¹ τῆς παράφρασης τοῦ Κ. Κρ. (ἀποσπασμα-

17. Ν. Π. Μάτσης, ὁ. π., (1), ἰδιαίτερα σ. 183.

18. Ν. Π. Μάτσης, ὁ. π., (1) ἰδιαίτερα σ. 180 - 183, ὅπου δίνει τὴν περιγραφὴ καὶ τῶν τριῶν χφφ.

19. ὁ. π., (11), καὶ Ν. Π. Μάτσης, ὁ. π. (1).

20. Σ. Εὐστρατιάδης, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Μονῇ Βλατέων ἀποκειμένων κωδίκων, Θεσσαλονίκη 1918 καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ ΠΕΡ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς» τ. 2 καὶ 3 (1918/1919).

21. ὁ. π., (11), καὶ Ν. Π. Μάτσης, ὁ. π. (1).

τική μορφή) και μάλιστα έλλιπῇ (στοιχεῖα Α - Π). Καὶ ἐδῶ δὲν συναντῶνται οἱ διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου.

Β. Βακτηρία τῶν Ἀρχιερέων

α) Χφ. Ε.Β.Ε. 1373 τοῦ 1704 (=Α).

Εἶναι σημαντικό χφ. τῆς Βακτηρίας τῶν Ἀρχιερέων. Καὶ στὸν πίνακα περιεχομένων του²² καὶ στὸ κείμενό του (φφ. 316α - 317α) στὸ στοιχεῖο Ν, κεφ. ΚΒ - ΚΣΤ, συναντᾶμε τὶς σχετικὲς μὲ τὸ ναυτικὸ δίκαιο διατάξεις ποὺ ἀνάφερα παραπάνω.

β) Χφ. Ε.Β.Ε. 2254 τοῦ 1742 (=Β). Περιέχει καὶ αὐτὸ τῇ Β.τ.Α. ἀλλὰ σὲ μορφή πιὸ έλλιπῇ ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Εἰδικὰ στὸ στοιχεῖο Ν, ποὺ ἔκανα ἔλεγχο, διαπίστωσα πὼς παραλείπει τὰ κεφάλαια ΙΔ, ΙΕ, ΙΗ, Κ, ΚΑ, ΚΓ - ΚΣΤ, Λ - ΛΒ, ΛΖ (ἡ ἀρίθμηση τῶν κεφαλαίων δίνεται ἀπὸ τὸ Ε.Β.Ε 1373²³). Ἀπὸ τὶς διατάξεις ναυτικοῦ δικαίου περιέχει μόνο τὸ κεφ. ΚΒ' (φ. 187α) ποὺ τὸ ἀριθμεῖ ΙΣΤ'.

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ πῆρα σὰ βάση τὸ χφ. 10 τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Σπάρτης ποὺ τὸ βρίσκω πληρέστερο, διατηρώντας καὶ τὴν ὀρθογραφία του. Κατάρτισα ἐπίσης τριπλὸ ὑπόμνημα ποὺ περιέχει α) τὴν παράθεση τῶν πηγῶν, β) τὶς παραλλαγές τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ χφ. Ε.Β.Ε 3045 (=Β) καὶ γ) τὶς παραλλαγές ἀπὸ τὰ δύο χφφ. τῆς Β.τ.Α., τὸ Ε.Β.Ε 1373 (=Α) καὶ τὸ Ε.Β.Ε 2254 (=Β).

22. Βλ. καὶ Ἀντωνίου Γ. Μομφερράτου, Εὐρετήριο καὶ Πρόλογοι τῆς Βακτηρίας τῶν Ἀρχιερέων, ΠΕΡ. «Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος» τ. 3 (1889), Ἀθῆναι, σ. 129 - 218.

23. Βλ. καὶ Α. Γ. Μομφερράτου, ὁ. π., (22), σ. 171 - 172.

